

A votják nyelv a 18. században

0. Egy 18. századi votják nyelvemlék c. cikkemben (NyK 85 : 311–320) bemutattam J. E. Fischer többnyelvű szójegyzékének votják anyagát, megadva a betűhív alakokat és fonetikai átírásukat is. Különböző okok miatt az átírás indoklására nem térhettem ki és a nyelvemlék analízisé is a később elvégzendő feladatok közé soroltam (uo. 312). E feladatok mostani elvégzése talán hozzásegít bennünket a 18. századi votják nyelv és rajta keresztül a votják nyelvtörténet alaposabb megismeréséhez.

1.1. A Fischer-féle kézirat rendelkezésünkre álló példánya latin betűkkel íródott, de mint látni fogjuk, nem zárhatjuk ki teljesen azt a lehetőséget, hogy az adatok eredetileg cirill betűkkel kerültek lejegyzésre. A ma közkeletű latin betűkön kívül Fischer használja az *f* betűt (de az *s-t* is), az *ä, ö, ü* betűkön pedig kettős ékezetet találunk (*a, ö, ü*). Mivel az *s* és *f* használatában semmilyen szabályszerűség nem fedezhető fel, ezeket egységesen *s*-sel írtam át, a kettős ékezetet pedig pontokkal helyettesítettem. A betűk hangértékének megállapításakor magukon a grafémákon kívül lehetőség szerint figyelembe vettem a többi 18. századi votják nyelvemlék és a mai nyelvjárások adatait, valamint a votják hangtörténet tanulságait. A hangérték nem mindig állapítható meg egyértelműen. Ennek oka a tájékozódásra használt adatok ellentmondásossága mellett a lejegyzés pontatlansága. A pontatlanság természetesen érthetővé válik, ha figyelembe vesszük a gyűjtés körülményeit és azt, hogy a 18. századig semmilyen votják írásbeliség nem létezett. A gyűjtés bizonyára tolmácsok közvetítésével történt (esetleg többszörös tolmácsolással) és az is lehetséges, hogy az anyagot (vagy egy részét) nem is Fischer gyűjtötte, hanem orosz pópák, hivatalnokok küldték be, kérdőívekre válaszolva. A kifejezetten hibás lejegyzések száma ennek ellenére viszonylag kicsi (kb. 20) és ezek is jobbra másolási vagy íráshibára vezethetők vissza. Mivel előző cikkemben ezeket mind feltüntettem, itt csak néhány példát sorolok fel: *anaj*¹ : *aunai* o : *annai* 'anya', *das* : *doss* o : *dass* 'tiz', *toléz* : *telés* o : *tolés* 'hold' (a kézirat más helyén *tolés* alak található), *vjlan* : *mjllon* o : *wjllyn* 'fent, magasan', *žit* : *dschid* (o : *dschit*) 'este' stb. Látható, hogy a hibákat könnyen összetéveszthető betűk (*a* : *o*, *o* : *e*, *w* : *m* stb.) okozzák.

A kéziratban használt betűk-hangértékét táblázatokban foglaltam össze. A táblázatokban a fent tárgyalt íráshibák már nem szerepelnek.

¹ Az első helyen áll a fonetikusán átírt alak, ezt követi a kéziratban szereplő eredeti forma, majd (szükség esetén) a korrigált alak.

1.2. Mássalhangzók

1.2.1. Mint a táblázatokból (l. 1. és 2. táblázat) kitűnik a *p, b, d, m, n* hangok jelölése a kéziratban teljesen egyértelmű, ezeket a hangokat Fischer mindig a nekik megfelelő betűkkel jelöli.

1. táblázat

Fischer betűinek és betűkapcsolatainak hangértéke

Mássalhangzók	
Betű	Hang
<i>b</i>	<i>b</i>
<i>(ch)</i>	<i>k)</i> ²
<i>ck</i>	<i>k, g</i>
<i>d</i>	<i>d</i>
<i>dd</i>	<i>d</i>
<i>dj</i>	<i>d</i>
<i>(ds)</i>	<i>š</i>
<i>dsj</i>	<i>š</i>
<i>dsch</i>	<i>š, ž</i>
<i>(dt)</i>	<i>t</i>
<i>g</i>	<i>g</i>
<i>gg</i>	<i>g</i>
<i>h</i>	<i>h</i>
<i>i</i>	<i>i</i>
<i>j</i>	<i>j</i>
<i>k</i>	<i>k</i>
<i>kw</i>	<i>kw</i>
<i>l</i>	<i>l, l</i>
<i>ll</i>	<i>l, l</i>
<i>m</i>	<i>m</i>
<i>n</i>	<i>n, n, η</i>
<i>nj</i>	<i>n</i>
<i>p</i>	<i>p</i>
<i>r</i>	<i>r</i>
<i>rr</i>	<i>r</i>
<i>s</i>	<i>s, z, š, ž, (š, ž)</i>
<i>ss</i>	<i>s, z, š, ž</i>
<i>sch</i>	<i>š, ž</i>
<i>t</i>	<i>t, t</i>
<i>tj</i>	<i>t</i>
<i>tsch</i>	<i>č, č</i>
<i>w</i>	<i>v</i>

²A kivételnek tekinthető esetek ()-ben vannak.

Többnyire a *t, k, g, l, r* hangokat is egyértelműen jelöli, ezeknél azonban szórványosan e hangok geminalizációjára utaló írásmódot találunk, tehát *t:dt, k:ck, g:gg, ck, l:ll, r:rr*, például: *žitazá: dschidásü 'este', taka: tackah 'kos', jagmulj: jackmulj 'áfonya', nil: null 'leány', nij: nür 'orr' stb.* A votják hangtörténet, a mai nyelvjárások és a 18. századi nyelvemlékek tanúsága szerint a votjában nincsenek és nem is voltak gemináta mássalhangzók, így ezeket az eseteket a lejegyzés következtelenségének kell tulajdonítani.

A labiodentális *v* hangot Fischer mindig *w*-vel írja, de *w*-vel írja a szókezdő *kw*- mássalhangzó-csoportban levő bilabiális *w*-t is. (Megjegyzendő, hogy a mai votják irodalmi nyelvben a *kw*- *w*-jét *u*-val írják.)

2. táblázat

A votják hangok jelölése a kéziratban

Mássalhangzók	
Hang	Betű
<i>p</i>	<i>p</i>
<i>t</i>	<i>t</i> (<i>dt</i>)
<i>tʃ</i>	<i>t, tʃ</i>
<i>k</i>	<i>k, (ch, ck)</i>
<i>b</i>	<i>b</i>
<i>d</i>	<i>d</i>
<i>dʃ</i>	<i>d, dʃ, dd</i>
<i>g</i>	<i>g, (gg, ck)</i>
<i>v</i>	<i>w</i>
<i>(k)w</i>	<i>kw</i>
<i>s</i>	<i>s, ss</i>
<i>š</i>	<i>s, ss</i>
<i>š</i>	<i>sch, (s)</i>
<i>z</i>	<i>s (ss)</i>
<i>z</i>	<i>s (ss)</i>
<i>ž</i>	<i>sch (s)</i>
<i>j</i>	<i>i, j</i>
<i>č</i>	<i>tsch</i>
<i>č</i>	<i>tsch, (dsch)</i>
<i>ž</i>	<i>dsch</i>
<i>ž, ž</i>	<i>dsch, dsj, ds</i>
<i>m</i>	<i>m</i>
<i>n</i>	<i>n</i>
<i>n</i>	<i>n, nj</i>
<i>ŋ</i>	<i>n</i>
<i>l</i>	<i>l, ll</i>
<i>l</i>	<i>ll, l</i>
<i>r</i>	<i>r (rr)</i>

A *j* hangot szókezdő helyzetben *j*-vel, szóvégi helyzetben mindig *i*-vel írja a szerző. A szó belsejében váltakozik a kétféle írásmód, mássalhangzó után és intervokális helyzetben általában *j*-t, mássalhangzó előtti *i*-t találunk, pl. *kikjamäs*: *kikjamas* 'nyolc', *sojos*: *sojos* 'ök', *šajtan*: *scháitan* 'ördög'. Néhány esetben (*čabej*: *dschabè* 'búza', *čipej*: *tschipè* 'csuka', *pužej*: *puschè* 'szarvas') hiányzik a szóvégi *-j*. Mivel e szavak *-j* elemét képzőnek szokták tekinteni, lehetséges, hogy a Fischer-féle kéziratban, melynek anyagát 1730 körül gyűjtötték, a mai nyelvből ki nem mutatható képzőtlen alakok őrződtek meg. Megemlítendő, hogy két másik, 1775-ből, illetve 1786-ból származó nyelvemlékben a felsorolt szavak *-j*-vel szerepelnek (l. Tepl., Pam. 156, 244, 176, 245, 165, 371).

A *baŋ*: *ban* 'arc' szóban a mai nyelvjárási *bam* ~ *baŋ* megfelelés alapján lehet mediopalatális nazálist feltenni, bár elvileg azt sem lehet kizárni, hogy az *n* betű hangértéke ebben a szóban a 18. században *n* volt. Ez utóbbi feltevést azonban sem a 18. századi, sem a mai adatok nem támogatják.

1.2.2. A *t*, *d*, *n*, *l* hangok esetében a palatalizáltság jelölése a problematikus. A *t*, *d*, *n* jelöletlen maradt szó végén (pl. *kwat*: *kwat* 'hat', *kwín*: *kwín* 'három') és általában *i*, *e* előtt (pl. *diči*: *dütschi* 'róka', *nemäc atas*: *németsch-atäss* 'pulykakakas'). Ez utóbbi jelenség jól magyarázható, ha feltételezzük, hogy a votják szavakat eredetileg cirill betűkkel jegyezték le. Az oroszban ugyanis *i*, *e* előtt minden mássalhangzó palatalizált, tehát ezt a tulajdonságukat ilyen helyzetben nem kell külön jelölni. Az orosz hangtan, illetve helyesírás alapján magyarázhatók az olyan esetek is, mint *konj*: *koni* 'mókus'. Az oroszban palatális mássalhangzó után nem állhat *ti*, hanem csak *ui*, így a *konj* szót az orosz helyesírás alapján *кону* alakban jegyezhetette fel a gyűjtő, s ezt Fischer *koni*-nak írta át. A cirill betűs 18. századi nyelvelmélekből ki is mutatható a *кону* alak (l. Tepl., Pam. 165). A palatalizáltság jelölésére Fischer legtöbbször a *j* betűt használja fel (pl. *adami*: *adjämi* 'ember', *kuñan*: *kunjan* 'borjú'), illetve az *ä* és *ü* betűket (pl. *duč-arna*: *dütsch-árnä* 'vasárnap', *pinäl*: *pinäll* 'gyermek'). Ez utóbbiak a cirill *я* és *ю* átírásai lehetnek. Az *l* palatalizáltságát a kézirat nem jelöli. A több esetben is használt *-ll*-t (pl. *nül*: *nill* 'négy', *pülem*: *püllem* 'felhő' nem tekinthetjük az *l* jelének, mert a nem palatalizált *l* jelöléseként is előfordul.

1.2.3. Az affrikáták jelölését Fischer csak négy betű alkalmazásával (*tsch*, *dsch*) tudta megoldani. A zöngétlen és zöngés affrikáták elkülönítése általában megbízható, de néhány hibás lejegyzés is akad (pl.: *pokči*: *pógdschi* o: *poktschi*, vö. a kézirat más helyén *pochtsch* 'kicsi'). Nem feltétlenül hibás lejegyzés eredménye a *čabej*: *dschabè* 'búza' alak. Bár sem más 18. századi nyelvelmélekben, sem a mai nyelvjárásokban nem fordul elő zöngés szókezdő affrikátával ez a szó, mégsem tarthatjuk teljesen kizártnak, hogy ebben az esetben a szóbelseji *b* hatására a *č* zöngésült. A palatális (*č*, *ž*) és kakumínális (*č*, *ž*) affrikátákat általában ugyanazokkal a betűkombinációkkal jelöli, a *ž* (*ž*) esetében azonban a következő szavakban a palatalizáltság jelölve van: *žázek*: *dsjäsék* 'lúd', *žus*: *dsjuss* 'pad'.

1.2.4. A hat tagból álló votják szibiláns-rendszer (*s*, *z*, *š*, *ž*, *š*, *ž*) jelölése a német anyanyelvű Fischer számára több ponton is megoldhatatlannak bizonyult. A zöngések és zöngétlenek megkülönböztetését egyáltalán nem tudta megoldani, bizonyára nem is tartotta fontosnak. Az *š*, *ž* palatalizáltságának jelölésére is csak néhány esetben került sor: *čukaža*: *tschukasä* 'holnap', *šor*: *ssör* 'nyest', *uksó*: *uksö* 'pénz'. Az *ä* valószínűleg cirill *я*, az *ö* pedig talán cirill *ë* (? *eo*) átírása. Fischer anyagának feltételezett cirill eredetijében az *š*, *ž* palatalizáltságát *u*, *e* előtt természetesen külön nem jelölték és így az *ss* betűkapcsolatot használja. A kétféle jelölési mód szabályosságot nem mutat, az *s* általában szókezdő és szóbelseji helyzetben fordul elő, az *ss* pedig szóvégén. Az *š*, *ž*-t Fischer egységesen *sch*-val jelöli, néhány esetben azonban *s*-sel: *ar čož*: *artschos* 'egy évnyi idő', *gošti*: *gosti* 'irt', *käšno*: *ksno* 'asszony', *štan*: *stan* 'nadrág', *varkäšno*: *wärksno* 'szolgálólány'. Ezek közül az első hibás lejegyzés, a többi írásmódja a német helyesírásra és fonotaxisra vezethető vissza.

1.2.5. Néhány szó végén a kéziratban teljesen indokolatlanul *-h*-t találunk: *korka*: *korkäh* 'ház', *luo*: *luöh* 'homok', *taka*: *tackäh* 'kos' stb. A *h* betű használata az ilyen esetekben nem magyarázható. A votjában nincs és soha nem is volt *h* fonéma.

1.3. Magánhangzók

1.3.1. Megjegyzendő, hogy a 4. táblázatban felsorolt hangok nem mind fonémák, illetve nem minden mai nyelvjárásban található meg. Az *ä* és az *é* az *a* és *e* allofónja palatális mássalhangzók között. Az *ä* a legtöbb nyelvjárásban az *e* szóvégi allofónja, egyes peremnyelvjárásokban azonban önálló fonéma. Az *ê* és *ó*, illetve az *î* ~ *ï* ~ *ê* ugyanannak a fonémának nyelvjárási változatai, a mai nyelvjárásokban a sorok egyik tagja van meg (pl. *e* és *î*, *e* és *ê*, *ó* és *ê* stb.). Az *ü* a nyelvjárások nagyobb részéből teljesen hiányzik, másokban az *u* allofónja palatális mássalhangzók között, ismét másokban önálló fonéma.

A 3. táblázat első látásra azt a benyomást keltheti, hogy Fischernél a magánhangzók jelölésében teljes összevisszaság uralkodik. Már a 4. táblázat világosabb képet mutat, alaposabb vizsgálattal az is kideríthető, hogy a ma is minden votják nyelvjárásban megtalálható öt alapmagánhangzó (*a*, *o*, *e*, *u*, *i*) jelölése általában következetesen és egyértelműen a nekik megfelelő betűkkel történik. Itt az alábbi kivételek fordulnak elő:

3. táblázat

Fischer betűinek és betűkapcsolatainak hangértéke

Magánhangzók	
Betű	Hang
<i>a</i>	<i>a</i> , <i>â</i> , (<i>ä</i>)
<i>ä</i>	<i>a</i> , <i>ä</i> , <i>ä</i>
<i>o</i>	<i>o</i> , <i>ô</i>
<i>ô</i>	<i>o</i> , <i>ô</i> / <i>e</i> ³
<i>e</i>	<i>e</i> , <i>ê</i> , <i>e</i> / <i>ê</i> , <i>ê</i>
<i>ie</i>	<i>e</i>
<i>u</i>	<i>u</i> , <i>ü</i> ?, <i>ó</i> / <i>e</i> , <i>ê</i>
<i>ü</i>	<i>î</i> , <i>ü</i> , <i>e</i> , (<i>e</i>)
<i>y</i>	<i>î</i>
<i>ui</i>	<i>î</i>
<i>i</i>	<i>i</i> , <i>j</i> , <i>ï</i> , <i>e</i> , (<i>é</i>)

³ Az *ô/e* jelölési mód arra utal, hogy az adat olvasata nem egyértelmű.

(1) Az *a* hang *ä*-val való jelölése többnyire azzal magyarázható, hogy az eredeti, feltehetőleg cirill írású szövegben я betű állt a megelőző mássalhangzó palatalizáltságának jelölésére, s ezt Fischer elég következetesen *ä* (*jä*)-vel írta át, pl. *pinäl*: *pinäll* 'gyermek'. Nem indokolt és nem magyarázható az *ä* betű használata az alábbi szavakban: *azlan*: *aslän* 'előre', *berlan*: *berlän* 'hátra', *en vera*: *inwerä* 'ne beszélj', *veranä*: *weräne* 'beszélni'.

(2) Két esetben (*nän*: *njän* 'kenyér', *žäzek*: *djäsek* 'lúd') az *ä* betűnek *ä* hangértéket tulajdoníthatunk.

(3) Az *e* fonéma szóvégi *ä* allofónját a kézirat általában *ä*-vel jelöli (pl.: *čukazä*: *tšuckasä* 'holnap', *so silä*: *so süllä* 'ő áll' stb.) és csak kivételesen *a*-val: *tunnä*: *tünna* 'ma'.

(4) Az *o* fonémát két esetben (*šor*: *šör* 'nyest', *ukšo*: *uksö* 'pénz') *ô*-vel írja. Az *ô* betű itt nem az *o* minőségének változását, hanem a megelőző mássalhangzó palatalizáltságát jelzi.

4. táblázat

A votják hangok jelölése a kéziratban

Magánhangzók	
Hang	Betű
a	a, ā
ā	ā, (a)
o	o, (ō)
e	e, ü, i
ó	ō, (u)
e	e, (ie), (ü)
i	i
u	u
i	i, ü, y, ui
i	i)
u	a, o, e, u
ü, u	ü, u
i	i

(5) A *pel'*: *piell* 'fűl', *sapek*: *sapièk* 'csizma' szavakban az *e* jelölésére alkalmazott *ie* és az *én vera*: *inwerä* 'ne beszélj' alakban használt *i* talán az *e*-nek zártabb, *i*-be hajló kiejtésére utal. Szórványos nyelvjárási *e* ~ *i* váltokozás nem ismeretlen jelenség a votjákban (vö. Wichm., Vok. 54). De az *e*-nek *ü*-vel való jelölése (*erval*: *ürwal* 'kanca') csak téves lejegyzéssel magyarázható.

(6) Az *ü* hang mindössze három esetben következtethető ki: *düč* (*murt*): *djutsch-murt* 'orosz (ember)', *düč-arnä*: *dütsch-árnä* 'vasárnap (tkp. orosz ünnep)', *düj(ä)*: *düj* 'teve'. Ezek közül az első két szóban mai nyelvjárási adatok alapján feltételezhetjük az *u* fonéma *ü*-ként történő realizálódását, a Fischer által használt betűk (*ju, ü*) nem utalnak erre egyértelműen. Lehetséges, hogy csak a szókezdő mássalhangzó palatalizáltságát jelzik. A harmadik szó esetében az *ü* megléte nem kétséges.

1.3.2. A két középső magánhangzó és változataik (*e* ~ *o*, *i* ~ *ü* ~ *ä*) jelölése meglehetősen tarka képet mutat. Írásukat bizonyos kitapintható tendenciák mellett is a következtelenség jellemzi.

Az *e* ~ *o* egy fonéma nyelvjárási variánsai, oly módon, hogy a központi nyelvjárások és az irodalmi nyelv *e*-jének a peremnyelvjárásokban *o* felel meg.

5. táblázat

Az *e* ~ *o* fonéma jelölése

Betű	Az előfordulások száma
e	10
ü	5
ö	2
i	1
u	1
Összesen	19

Az adatok első lejegyzésekor (feltehetőleg) használt cirill ábécében nincs az $e \sim \acute{o}$ lejegyzésére alkalmas betű és a (valószínűleg) nem votják anyanyelvű gyűjtő nem is érzékelhette pontosan az \acute{o} nyelvéből hiányzó hangot. Így nem meglepő, hogy többféle betűt is használt az $e \sim \acute{o}$ leírására, s a tarkaság az adatok latin betűre való átírásakor tovább növekedhetett. Mint az 5. táblázatból látható, a kézirat érthető módon az e -t leggyakrabban e -vel jelöli. Megjegyzendő azonban, hogy az ilyen adatok egy része e -vel is olvasható, mert a votjákban viszonylag gyakori a nem rendszerszerű $e \sim e$ váltakozás (vö. Wichm., Vok. 59 kk.) és néhány itt szereplő szónak is van a mai nyelv-járásokban e -s változata is, pl. *žek/žek: dšček 'asztal'*, vö. lit. *žek* ~ dial. *žek*. Az \acute{u} -s írásmódot úgy magyarázhatjuk, hogy itt a cirill írásos alakban \acute{u} állhatott (az orosz \acute{u} hangzását tekintve nem esik messze a votják e -től), s ezt Fischer — mint a későbbiekben is látni fogjuk — elég következetesen \acute{u} -vel írta át. Az \acute{o} -s írásmód: *es/ós: óss 'ajtó', tedj/tödj tuj: tödi-tuj 'sárgaréz (tkp. fehér réz)'*, talán labiális \acute{o} -re utal, bár megjegyzendő, hogy az utóbbi szót (*tedj* 'fehér') két másik esetben e -vel írja Fischer. A *telo: tillo 'szeles'* és *vej/vój: wui 'vaj'* szavakban az i és u betű téves lejegyzés eredménye lehet. A legnagyobb tarkaság kétségtelenül az i fonéma írásában mutatkozik (l. 6. táblázat). Az ezzel kapcsolatos problémák közül azokra, amelyeknek

6. táblázat

Az $i \sim \acute{i} \sim \acute{a}$ fonéma jelölése

Betű	Az előfordulások száma	
i	44	} 75
\acute{u}	24	
u	4	
y	3	
e	9	} 20
o	4	
u	4	
a	3	
Összesen		95

nyelvtörténeti vonatkozása is van vagy lehet, cikkem második részében térek ki. Az i -t az esetek kétharmadában i -vel vagy \acute{u} -vel írja Fischer. Várakozásunknak az \acute{u} -s írásmód meg is felel, hiszen logikus a votják i hang cirill \acute{u} betűvel való leírása (mint az a mai írott nyelvben is szabály), a (feltételezett) cirill u -t pedig Fischer, mint arra már utaltam, \acute{u} -vel írja át. Az i -s írásmód okait az orosz fonotaxisban kereshetjük. Az oroszban ugyanis szó elején, szó végén (a hímnemű főnevek főnevek többes számát kivéve), palatális és egyes más mássalhangzók ($\kappa, \zeta, x, u, \acute{u}, \acute{u}, \acute{u}, \acute{u}$) után nem állhat \acute{u} . Ilyen pozíciókban tehát az adatok első (? orosz) lejegyzője a votják szavakban is u -t írt (bár a votjában ilyen fonotaktikai szabályok nincsenek), s ezt Fischer természetesen i -vel írta át. Az i -vel írt esetek közül 36 ily módon megmagyarázható (pl. *išpi: išchi 'bárány', jədi: jedi 'árpa', keži: kesit 'hideg'*) s csak 8 olyan eset marad, amelyeknél nem világos az i -s írásmód oka (pl.: *gondir: góndir 'medve'*). Ezeknél vagy téves átírással, másolási, lejegyzési hibával, félre-

hallással számolhatunk, vagy a lejegyzésnek megfelelően tényleg *i* hang állt az illető szóban. A votjákban van *i* ~ *i* váltakozás (vö. Wichm., Vok. 62), amely különösen palatális környezetben gyakori (uo. 19 kk.).

Az *ui*-s írásmód bilabiális mássalhangzók után fordul elő (pl. *biž*: *buisch* 'farok', *miz*: *muš* 'halikra') az *u* megjelenése bizonyára kapcsolatban van e mássalhangzók artikulációjával.

A szórványosan előforduló *y* (*gozi*: *gósy* 'kötél', *mīnīnō*: *mīnnīne* 'menni', *vilōn*: *mīllon* *o*: *wīllon* 'fenn') talán szintén cirill *ti* vagy *u* átírása. Meglepő egyébként, hogy Fischer a votják *i* lejegyzésére kiválóan alkalmas *y* betűt alig használja.

A 6. táblázat alsó felében szereplő négy betű (*e*, *o*, *u*, *a*) sokkal ritkábban fordul elő az *i* jeleként, mint az eddig tárgyaltak. Használatukat magyarázhatjuk lejegyzési, másolási, átírási hibaként, bár feltűnő, hogy az ide tartozó 20 eset közül 17-ben a kérdéses magánhangzó hangsúlytalan helyzetben és nem-első szótagban áll. A probléma egy lehetséges nyelvtörténeti megoldását dolgozatom második részében tárgyalom.

2. Kísérjük meg ezek után a 18. századi votják nyelv bemutatását a Fischer-féle szójegyzék alapján. A nyelvemlék terjedelme és jellege természetesen nem teszi lehetővé minden nyelvi szint egyformán részletes leírását. A mondatanról semmilyen információt nem nyújt a szójegyzék, az alaktanról és a szókészletről is keveset. A feltehetően teljes fonémarendszer ugyan kirajzolódik a rendelkezésünkre álló korpuszból, de sok fontos jelenség (pl. asszimilációk) csak hiányosan van képviselve az anyagban. Főleg hangtani, hangtörténeti következtetésemre érvényes az a megállapítás, hogy akkor helyesek, ha helyesek az általam megadott olvasatok. Az olvasatokat viszont a hangtörténet hagyományos forrásai (a rokon nyelvek, más nyelvemlékek, mai nyelvjárások adatai) alapján állapítottam meg. Így egy olyan építmény keletkezett, melynek oszlopai egymást támogatják. Ez addig tartható fenn, amíg egyik-másik oszlopról ki nem derül, hogy nem a megfelelő, helyen van. Ezért az itt előadottakat magam is ideiglenes érvényűnek tartom. Csak az összes 18. századi votják nyelvemlék alapos tanulmányozása, a votják nyelvjárások közötti hangmegfelelések teljes rendszerének kidolgozása (ehhez nyelvjárási szótárak megjelentetése) és a permi alapnyelv rekonstrukciója után lehet majd több-kevesebb biztonsággal eldönteni, hogy mennyiben szorulnak korrekcióra és kiegészítésre az alábbiak.

2.1. Hangrendszer

2.1.1. Mássalhangzók

A 18. század elején a votják mássalhangzórendszer az alábbi (a maival lényegében megegyező) képet mutatja

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>v</i>	(<i>w</i>)		<i>m</i>		
<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>		<i>n</i>	<i>l</i>	<i>r</i>
		<i>š</i>	<i>ž</i>	<i>č</i>	<i>š</i>		
<i>t'</i>	<i>d'</i>	<i>s'</i>	<i>z'</i>	<i>č'</i>	<i>š'</i>	<i>l'</i>	
<i>k</i>	<i>g</i>		<i>j</i>		(<i>ŋ</i>)		

A feltüntetett hangok közül a zöngés szibilánsok megléte a Fischer-féle anyagból közvetlenül nem bizonyítható (l. 1.2.4. pont), de egyrészt a nyelv-

történet (A zöngés szibilánsok már a permi alapnyelvben kialakultak és az egész votják nyelvtörténet folyamán megmaradtak, mint azt a votják csuvas, tatár és orosz jövevényszavai is igazolják.), másrészt más 18. századi nyelvemlékek (a cirill betűs nyelvemlékekben használatosak a *з, ж* betűk) egyértelműen bizonyítják meglétüket.

A (bilabiális) *w* csak szókezdő *k* után fordulhatott elő, mint a mai nyelvjárásokban is.

A Fischer-féle kéziratban a *č* és *č̣* jelölésére ugyanaz a betűsor (*tsch*) szolgál. Ennek ellenére biztosnak tarthatjuk mindkét affrikáta meglétét. Egyrészt, mert a votják (a zürjénnel együtt) mindmáig megőrizte a két FU-alapnyelvi affrikátát (*č, č̣*), másrészt, mert a palatális *ž* megléte a kézirat alapján is egyértelműen kimutatható, s így rendszertanilag is elengedhetetlen mellette a *č̣* feltevése.

A palatális affrikáták minősége pontosabban nem állapítható meg. A mai votják nyelvjárások egy részében a palatális affrikáták *č̣, ẓ̌*, más részében *č, ž* alakban realizálódnak. A jelenség nyelvjárási megoszlása a rendelkezésre álló anyag hiányos volta és lejegyzési következetlenségek miatt egyelőre nincs tisztázva. Fischer szójegyzékében a lejegyzési mód az esetek egy részében világosan *č, ž*-re utal (tudniillik ott, ahol *tsch*-t vagy *dsch*-t ír), néhány szóban azonban a *č, ž* olvasat is lehetséges: *ug ačko: ug atsko* 'nem látok', *kužem: kudsem* 'részeg', *žazek: dsjāsək* 'lúd', *žus: dsjuss* 'pad'. A kétféle jelölési mód statisztikája a következő: *č ~ č̣: tsch 6 ~ ts 1, ž ~ ẓ̌: dsch 2 ~ ds(j) 3*. Lehetséges, hogy a palatális affrikáták kétféle jelölése egyszerűen lejegyzési, átírási következetlenségre vagy másolási hibára vezethető vissza, de az is elképzelhető, hogy a különbözőképpen írt adatok különböző 18. századi nyelvjárásokból származnak. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a szókezdő *ž* egyes peremnyelvjárásokban *d(j)*-vé vált és ez a jelenség szintén tükröződik Fischer anyagában: *diči/diči: ditschi* 'róka', vö. lit. *žiči ~ U djiči; d(j)uč murt: djušch murt* 'orosz ember', *dūd-arna* 'vasárnap, tkp. orosz ünnepe', vö. lit. *žuč ~ U djiuč* 'orosz'. A gyűjtés feltételezett módszere (kérdőívek használata) esetén nincs kizárva, hogy a szójegyzék összeállítója az egyik kérdőívből hiányzó szót egy másikból pótolta, vagy tudatosan keverte a kérdőívek anyagát. A kérdést — amennyire lehet — a még meg sem indult votják nyelvjárástörténeti kutatásoknak kell majd tisztázni.

A mediopalatális nazálist (η) mindössze egy szóban sikerült (közvetve) kimutatni. A mai votjában ez az ősi hang a peremnyelvjárásokban őrződött meg, a központi nyelvjárásokban (és az irodalmi nyelvben) *m, n, ŋ* megfelelői vannak. Ha sikerülne kimutatni, hogy a Fischernél szereplő *ban* 'arc' alak központi nyelvjárásból származik, ez igen értékes adalék lenne az $\eta > m, n, ŋ$ változás kronológiájához. Megjegyzendő, hogy egy 1786-ból származó kéziratban már *bam* alakban szerepel a szó (l. Tepl., Pam. 241).

Az *l* meglétére Fischernél közvetlen bizonyíték nincs, mert ugyanúgy jelöli mint az *l*-t, de hangtörténeti és nyelvjárási bizonyítékok alapján feltevése a 18. századra nem lehet kétséges.

A mássalhangzókkal kapcsolatos hangtani jelenségek közül az asszimilációról és egyes hangok szóvégi zöngétlenedéséről kell még szót ejteni.

A mai votjában általános zöngésség szerinti regresszív asszimiláció már a 18. században is megvolt. Az alábbi két szóban a rövidült igealak *ž*-je zöngétlenült *ačko: atsko* 'látok', vö. lit. *adžiško* id.; *ug ačkā: ug atsko* 'nem látok', vö. lit. *ug adžiški* id. A fenti biztos esetek alapján zöngétlen mással-

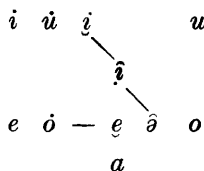
hangzót tehetünk fel még a következő szavakban: *ísko*: *iskó*⁴ 'alszom', vö. lit. *iziško* id.; *išpi*: *išchi* 'bárány', vö. *iž* 'juh'; *gošti*: *gósti* 'irtam', vö. *gožani* 'írni'.

A progresszív zöngésségi asszimiláció a mai votjákban egyes morfémákra korlátozóik (pl. *kwatton* 'hatvan', de *šizimdon* 'hetven'). Fischer adatai az ilyen összetett számnevek esetében egységesen az eredeti *d*-s alakot mutatják: *kwatdon*: *kwat-don* 'hatvan', *ukmšdon*: *ukmšs-don* 'kilencven', vö. lit. *ukmšton* stb. A 18. század elején tehát még nem, vagy nem minden nyelvjárásban történt meg a *d* zöngétlenülése. Megjegyzendő, hogy az 1775-ben nyomtatásban megjelent első votják nyelvtanban már *t*-s alakok szerepelnek (l. Tepl., Pam. 185).

A zöngés explozívák szóvégi zöngétlenedése főleg az erősebb tatár hatásnak kitett peremnyelvjárásokban (J K MU U⁵) és a G nyelvjárásban figyelhető meg. Fischer szójegyzékében a szóvégi *g* helyett következetesen *k* áll, pl. *kurek*: *kurék* 'tyúk', vö. lit. G M J MU U *kureg* ~ MU G *kureG*, K *kurák* id., *odik*: *odík* 'egy', vö. lit. *odig* ~ MU K U *odik* id. A szóvégi *d*-t egy esetben *t* (*pít*: *püt* 'láb' vö. lit. *pid* ~ MU *pid*, K *pât* id.) egy esetben pedig *d* (*šéd*: *šed* 'fekete') képviseli.

2.1.2. Magánhangzók

Fischer votják anyagából (figyelembe véve az 1. pontban a lejegyzésről tett megállapításokat) az alábbi magánhangzó-rendszer mutatható ki:

Mint egyes mai nyelvjárásokban, az *a*-nak *á*, allofónja is lehetett palatális mássalhangzók között, a szóvégi *e* pedig a mai állapothoz hasonlóan nyíltabb *ä*-ként realizálódott. Az *e* zártabb ejtésű változatának (*é*) megléte nagyon kétséges.

Az *ú* hangról l. az 1.3.1. (6) pontot.

Az *e* ~ *ó* a mai nyelvben mint már említettem (l. 1.3.1. pont) ugyanannak a fonémának nyelvjárási változatai, amelyek csak a labialitás tekintetében térnek el egymástól. Közülük feltehetőleg az *ó* az eredeti. A kéziratban 15 biztos példa van az *e*-re és csak két esetben utal az írásmód *ó*-re. Ha ebben a két esetben használt *ó* betű nem a következtelen lejegyzés eredménye, akkor két lehetséges magyarázata van. Valószínűbb, hogy az *ó*-s alakok más (ezt a hangot megőrző) nyelvjárásból származnak, mint az *e*-sek. De az is lehetséges, hogy a kétféle jelölés a feltehetőleg a középvotják korban (kb. 1550—kb. 1800) lezajlott *ó* > *e* delabializáció utolsó fázisát tükrözi. Ez utóbbi feltevést a *tédi*/*tödi* 'fehér' szó kétféle lejegyzése: *tédi* ~ *tödi* is támogatni látszik. A 18. századi magánhangzó-rendszerben az *ó*—*e* helyén valójában tehát csak egy fonéma volt. Ez lehetett *ó* vagy *e* (ha az adatok

⁴ Az *s*, *sch* használata a kéziratban itt nem mérvadó, mivel Fischer ugyanazzal a betűvel jelöli a zöngés és zöngétlen szibilánsokat is.

⁵ A rövidítések feloldását l. NyK 85:320.

különböző nyelvjárásokból származnak), de lehetett egy olyan archifonéma is, amely fakultatíve hol *e*-ként (gyakrabban), hol *ó*-ként (ritkábban) realizálódott.

A mai votják nyelvjárások egy részében az irodalmi nyelv és a központi nyelvjárások *i*-jének *î*, *â* felel meg. Mint a fenti rajzból is látható az *i* a középső és felső nyelvállás között helyezkedik el, az *i*-nél valamivel hátrább képzett hang. Az *â* lényegében középső nyelvállású veláris hang. Mind az *î*, mind ez *â* némileg redukált, vagy legalábbis a többi magánhangzónál rövidebb. Azokban a nyelvjárási magánhangzó-rendszerekben, amelyekben megtalálható az *â*, labiális *ó* van, s így ez a két fonéma harmonikusan illeszkedik be a rendszerbe. Az *î* és *â* a szóban mindenütt előfordulhat, s állhat mind hangsúlyos, mind hangsúlytalan helyzetben. Általánosan elfogadott nézet szerint az *î* és *â* az *i* artikulációjának módosulásával keletkezett, viszonylag későn (talán a 16. század után) és feltehetőleg legalábbis részben tatár hatásra. (A tatárban ugyanis az összes eredeti felső nyelvállású magánhangzó redukálódott, s ezzel együtt nyíltabbá vált, az eredeti középső nyelvállásúak viszont teljes képzésű felső nyelvállásúakká váltak.)

Ha megvizsgáljuk az *i* jelölést a Fischer-szójegyzékben (l. 6. táblázat), azt látjuk, hogy a gyakori és logikus jelölési módok mellett az esetek egy kisebb, de nem elhanyagolható részében *a*, *o*, *u*, *e* betű használatos az *i* jeleként. Elégképpen kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy az említett betűket tartalmazó szavak olyan nyelvjárásból (vagy nyelvjárásokból) kerültek a szójegyzékbe, amelyekben *i* helyett *â* vagy *î* volt. Könnyen elképzelhető, hogy az elmosódott hangszínű (redukált) és anyanyelvéből hiányzó hangokat különböző betűkkel jelölte a lejegyző. Az anyag alaposabb szemrevételezésekor azonban találtam olyan szavakat, amelyekben 2–3 *i* is volt, s ezek egy részében ugyanazt (?) a hangot más más betű jelölte. Megvizsgálva e szavak hangsúlyviszonyait,⁶ a 7. táblázatban ábrázolt eredményre jutottam.

7. táblázat

Az *i* ~ *â* jelölése és a hangsúly

Betű	Hangsúlyos	Hangsúlyos	Hangsúlytalan	Hangsúlytalan
		??		?
<i>i</i>	3	1	1	—
<i>y</i>	2	—	—	—
<i>e</i>	—	—	3	1
<i>a</i>	—	—	1	1
<i>o</i>	—	—	1	—
<i>u</i>	—	—	1	—

Bár a korpusz kicsi (7 szó 15 hangja) a tendencia, sőt szabályosság nyilvánvaló: az *i* jelölésére hangsúlyos helyzetben *i*, *y*-t, hangsúlytalan helyzetben *e*, *a*, *o*, *u* betűt használnak. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a hangsúlytalan *i*-nek más volt az akusztikai képe, tehát az artikulációja is. Vagyis

⁶ Itt következő fejtegetéseim a kézirat helytállónak tekintett hangsúly-jelölésén alapulnak. A hangsúlyról l. a 2.1.3. pontot.

⁷ A ?-es esetekben a kéziratban a szóra nincs kitéve a hangsúly.

abban a nyelvjárásban, amelyből ezek a szavak valók (*kikjaməs*: *kikjaməs* 'nyolc', *tjə̀r*: *tibar* 'hát', *ižənə*: *isene* 'aludni', *jə̀dji*: *jedi* 'árpa', *kə̀spi*: *kuspi* 'nyírfa', *mijnənə*: *mynnine* 'menni', *vjən*: *mýjllon* (ə: *wýjllon*) 'fenn') az *i* fonémának két (a *mijnənə* alak alapján esetleg három) allofónja volt, amelyek a hangsúlytól függően realizálódtak. A többi idetartozó alak vizsgálata azt mutatja, hogy a hangsúlytalanság mellett a nem-első szótagi helyzet is feltétele volt az *i* változásának. Mindkét feltétel tipológiailag is indokolt. Ha a fenti fejtegetések helyesek, megállapíthatjuk, hogy a Fischer-szójegyzék anyagát (illetve annak egy részét) olyan nyelvjárásból gyűjtötték, amelyben $i > \hat{a}$ (? \hat{i}) változás történt és olyan érdekes időpontban, amikor a változás félúton lehetett: hangsúlyos és/vagy első szótagi helyzetben még i -t találunk, de más helyzetekben már \hat{a} (\hat{i})-t.

2.1.3. Hangsúly

Közkeletű vélemény szerint a FU alapnyelvben első szótagi hangsúly volt, s ez még a permi alapnyelvben is megőrződött. A mai votjákban a hangsúly (néhány szó kivételével) egységesen az utolsó szótagra esik. Az utolsó szótagi hangsúly, mint az a zürjénnel való összehasonlításból kiderül, a votják nyelv önálló életében alakult ki, többek véleménye szerint tatár hatásra.

A Fischer-kéziratban a (nem egyszótagú) szavak többségén találunk valamilyen hangsúlyjelet (', ', ^). A három különböző ékezet használatában szabályosság nem figyelhető meg. Kérdés, hogy mennyire megbízható a hangsúly jelölése a kéziratban, és ha megbízható, mi a jelentősége ezeknek az adatoknak a votják hangsúly története szempontjából. A két kérdésre egyidejűleg igyekszem válaszolni.

Ha megvizsgáljuk a hangsúly jelölését a nem egyszótagú szavakon (az egyszótagú szavak ebből a szempontból nem mérvadók), a következő eredményt kapjuk:

a hangsúly az 1. szótagon	41 szó 20,5%
a hangsúly a 2. szótagon (3 tagú szóban)	1 szó 0,5%
a hangsúly az utolsó szótagon	108 szó 54,5%
a hangsúly nincs kitéve	48 szó 24,5%

Tovább vizsgálva mostmár az egyes csoportok eredetét, azt tapasztaljuk, hogy az első szótagi hangsúllyal rendelkező 41 szó közül 38 ősi (U, FU, FP, P, ismeretlen vagy onomatopoetikus) eredetű és csak 3 jövevényszó (egy csuvas, egy tatár és egy orosz, mely utóbbin az oroszban is az első szótagon van a hangsúly). Itt tehát a jövevényszavak aránya 7,5%, míg a teljes Fischer-féle anyagban 12% (l. 9. táblázat). Az utolsó szótagi hangsúllyal rendelkező 108 szó közül pedig 15 a tatár eredetű (közel 14%). Megemlítendő végül, hogy a teljes anyagban előforduló 18 tatár eredetű szó közül 15-nél (84%) utolsó szótagi hangsúly van, 2-nél (10%) nincs jelölve és 1-nél (6%) az első szótag hangsúlyos.

Az ismertetett statisztikai adatokat, összevetve azokat meglévő votják hangtörténeti ismereteinkkel, a következőképpen magyarázhatjuk:

(1) Az ősvotjákban első szótagi hangsúly volt, amely egyes ősi szavakban egészen a 18. század elejéig megőrződött.

(2) A hangsúly fokozatosan (több száz év alatt) került át az utolsó szótagra.

(3) A hangsúly eltolódásának pontos okai még ismeretlenek, de a tatár jövevényszavaknak jelentős szerepe lehetett benne. Ezek átkerülve a votjákba megőrizték utolsó szótági hangsúlyukat, és kiindulópontjai lehettek a hangsúlyeltolódás tendenciájának, vagy megerősíthették azt.

(4) A hangsúlyeltolódás a 18. század elejére még nem fejeződött be.

(5) A *čorik* 'hal' szó kétféle hangsúlyjelölése (*tschórik* és *tschorik*), valamint talán a *tolon*: *tólön* 'tegnap' szó (amelyen két hangsúlyjel van) arra utalhat, hogy e korban, várakozásunknak megfelelően egyes esetekben a hangsúly helye nem volt szilárd.

(6) Jelölési bizonytalansággal vagy más emberi tényezővel magyarázható, hogy a szavak közel negyedében a hangsúlyjel nincs kitéve.

(7) Ha a fenti, eddigi ismereteinkkel ellentétben nem álló fejtegetések helyesek, Fischer hangsúlyjelölését lényegében megbízhatónak kell ítélnünk.

(8) A hangsúlyjelölés megbízhatóságát bizonyítja az is, hogy az i ($\sim \hat{i} \sim \hat{a}$) hang látszólagos jelölési rendellenességeit, illetve az $i > \hat{i}, \hat{a}$ változást éppen a Fischer-féle hangsúlyjelölésre alapozva sikerült — úgy tűnik — logikusan megmagyarázni (l. 2.1.2. pont). Nem valószínű, hogy teljesen önkényes, véletlenszerű hangsúlyjelölés alapján ilyen összefüggéseket és fejlődési tendenciákat lehetne megállapítani.

(9) Az a tény tehát, hogy az i fonéma a, o, u, e -vel történő jelölése ellentétes korrelációban áll a hangsúly helyével, egyszerre bizonyítja az $i > \hat{i}, \hat{a}$ fejlődést hangsúlytalan helyzetben, a hangsúly helyének a 18. században még folyó eltolódását és Fischer hangsúlyjelölésének helyességét.

2.2. Alaktan

A 18. századi votják alaktannal (és szóképzéssel) kapcsolatos megjegyzéseim nagyon töredékesek és hiányosak lesznek. Mivel más 18. századi nyelvemlékek anyagának részletes vizsgálatára itt nem akartam kitérni (ez a későbbi és a jelenleginél sokkal nagyobb terjedelmű kutatás tárgya lehet majd), az alaktannak csak azokat a részeit tudom bemutatni, amelyek a Fischer-kéziratban szerepelnek.

2.2.1. A szavak (szókapcsolatok) morfológiai szerkezetét és szófaji megoszlását a 8. és 9. táblázatban mutatom be.

8. táblázat

A szavak és szókapcsolatok szerkezete

Tőszó	196	66,4%
Képzett szó	18	6,1%
Összetett szó	35	11,9%
Szoros szókapcsolat	36	12,2%
Laza szókapcsolat	10	3,4%
Összesen	295	100,0%

A votjákban, mint általában a finnugor nyelvekben nem vonható egyértelmű határ a szókapcsolatok és az összetett szavak között. Ezért kellett itt több kategóriát felvenni. Szoros szókapcsolatnak tekintettem azokat az eseteket, amelyek jelentésük szempontjából egy egységet alkotnak, de külön

9. táblázat

A szavak szófaji megoszlása

Főnév	200		
Főnév/Melléknév	1		
Főnév/Melléknév/Határozószó	1		
Főnév/Participium	3		
Főnév/Határozószó	1		
Tulajdonnév	5		
Összes főnév		211	60,2%
Melléknév		17	5,6%
Számnév		30	9,8%
Névmás		6	2 %
Ige, ragozott	23		
Infinitívus	5		
Participium	1		
Összes ige		29	9,5%
Határozószó		10	3,3%
Nem lehet megállapítani		2	0,6%
Összesen		305	100 %

írják őket, pl. *arna nunal* 'péntek', *das odik* 'tizenegy', *niemê atas* 'pulykakas' stb. A laza szókapcsolatok tagjai megőrizték önállóságukat, de a kéziratban egy egységet alkotnak, pl. *d(j)uč murt* 'orosz ember', *mi sũskom* 'mi állunk', *mon pukško* 'én ülök' stb.

A két táblázatban szereplő szavak száma azért nem azonos, mert a laza szókapcsolatok tagjai a szófaji statisztikában külön-külön szerepelnek.

A két táblázat adatait természetesen nem lehet extrapolálni a 18. századi votják nyelvre általában. Egyrészt mert egyelőre hiányoznak hasonló statisztikák a mai nyelvről, nyelvjárásokról, a többi nyelvemlékről, másrészt mert a szójegyzék egy előzetes koncepció alapján került összeállításra. Abba csak meghatározott jelentésű (az összeállító által fontosnak tartott és főleg az alap-*szó*kincsbe tartozó) szavak, szóalakok kerültek be.

Valószínűleg ezzel magyarázható pl. a 8. táblázatban a tőszavak magas aránya, vagy a 9. táblázatban a számnevek kiugróan magas részesedése.

2.2.2. Névszók és névmások

A névszók és névmások mind egyes szám alanyesetben szerepelnek a szójegyzékben. Ragozásukról semmit sem tudunk meg. Néhány névszóképző azonban kimutatható az anyagból, így az *-on* és *-ep* deverbális névszóképzők (pl. *pukon*: *pukòn* 'szék', vö. *pukj-* 'ül', *šukwašmon*: *suckwasmèn* (o: *suckwasmòn*) 'szomszúság', vö. *šukwašmi-* 'szomszajzik', illetve *ulep*: *ulèb* (o: *ulèp* 'élő', vö. *ulj-* 'él') és az *-o* denominális melléknévképző (*telo*: *tillo* 'szeles', vö. *tel* 'szél', *tiloburdo*: *tiłò-burdò* 'madár', vö. *tiłj* 'toll', *burd* 'szárny').

Az egyszerű számneveket egytől ezerig közli a szójegyzék, és az összetettekből is jónéhányat megad. Ezekből megállapítható, hogy az összetett számneveket a 18. században éppúgy jelöletlenül képezték, mint a mai nyelvben, pl. *das kjk*: *doss-kük* (o: *dass-kük*) 'tizenkettő', vö. *das* 'tíz', *kjk* 'kettő'; *kjk šu*: *kük-ssu* 'kétszáz', vö. *šu* 'száz'. A 'tíz', 'húsz' jelölésére külön szó (*das*, *kjž*), a 'harminc' jelölésére elhomályosult összetétel (*kwamin*) szolgált, a nagyobb tízes számokat az akkor még nem asszimilálódó *-don* utótaggal képezték, pl. *niłdon*: *niłl-don* 'negyven', *kwatdon*: *kwat-don* 'hatvan', vö. lit. *kwatton* id.

Megemlítenéd még, hogy az 'egy' számnév zöngétlen szóvégi *-k*-val (*odik*, vö. lit. *odig* ~ MU K Ū *odik*), a 'nyolc' számnév pedig eredeti, teljes formájában (*kikjamās*: *kikjamas* vö. lit. *lamis* ~ zürjén *kikjamis* id.) szerepel a szójegyzékben. Az utóbbi esetben **kikjamis* > **kjamis* > *lamis* fejlődéssel számolhatunk.

A névmások közül csak a személyes névmások fordulnak elő az anyagban (*mon* 'én', *ton* 'te', *so* 'ő', *mi* 'mi', *sojos* 'ők'). A többes szám második személyű alak a kéziratban *wi* formában van meg. Ez nyilvánvalóan tévedésből került ide *ti* helyett, esetleg az orosz *tyi* hatására. A *sojos* alakból kikövetkeztethető a ma is használt *-jos* többes jel.

2.2.3. Határozószók

A kéziratban előforduló határozószókban, amelyek kivétel nélkül időt vagy helyet fejeznek ki, néhány esetrag megléte kimutatható: *-lan* (approximativus) *azlan*: *aslān* 'előre', vö. *az* 'első rész', *berlan*: *berlān* 'hátra', vö. *ber* 'hátsó rész'; *-ā* (illativus) *čukažā*: *tschuckasā* 'holnap', vö. *čuk* 'reggel, kelet', *az* 'első rész', *žitažā*: *dschidtasā* 'este', vö. *žit* 'este'; *-n* (instrumentalis-inessivus) *ujin*: *uin* 'éjjel', vö. *uj* 'éj', *vjlan*: *mýllon* (o: *wýllon*) 'magasan, fenn' vö. *vjl* 'felső rész' stb.

2.2.4. Igék és igenevek

A szójegyzékben az alábbi ragozott igealakok fordulnak elő:

Indicativus

Praesens	Sg. 1.	<i>-sko</i> :	<i>sįlsko</i>	'állok'	lit. <i>sįliško</i>	
		<i>-ko</i> :	<i>įsko</i>	'alszom'	lit. <i>įziško</i>	
	2.	<i>-sko(d)</i> :	<i>sįlsko(d)</i>	'állsz'	lit. <i>sįliškod</i>	
		3.	<i>-ā</i> :	<i>sįlā</i>	'áll'	lit. <i>sįle</i>
		Pl. 1.	<i>-skom</i> :	<i>sįlskom</i>	'állunk'	lit. <i>sįliškomį</i>
2.	?			'álltok'	lit. <i>sįliškodį</i>	
3.	<i>-o</i> :		<i>sįlo</i>	'állnak'	lit. <i>sįlo</i>	
Futurum	Sg. 1.	<i>-o</i> :	<i>koško</i>	'járok'	lit. <i>koško</i>	
Imperfectum	Sg. 1.	<i>-i</i> :	<i>gošti</i>	'írtam'	lit. <i>gošti</i>	
Perfectum	Sg. 3.	<i>-em</i> :	<i>berdem</i>	'sírt'	lit. <i>berdem</i>	
		<i>-am</i> :	<i>zoram</i>	'esett'	lit. <i>zoram</i>	
	? Pl. 2.	<i>-em</i> :	<i>sįlem</i>	'álltatok'	lit. <i>sįlįllamđį</i>	

Tagadó alakok

Indicativus

Praesens	Sg. 1.	<i>ug įšk(i)</i>	'nem alszom'	lit. <i>ug įziški</i>
		<i>ug ačko</i>	'nem látok'	<i>ug adžiški</i>
Imperativus	Sg. 2.	<i>en vera</i>	'ne beszélj'	lit. <i>en vera</i>

Mint látható a kézirat jelen idejű igealakjai (1., 2. személyben) abban különböznek a mai (irodalmi nyelvi) alakoktól, hogy a ragok *-i-*, illetve *-is-* eleme hiányzik. Ez a jelenség a mai nyelvjáráásokban is ismert (pl. *J todiško* ~ *G totiško* ~ *S totko* 'tudok'), és a túl hosszúnak érzett igeragok lerövidítésének következménye. A rövidebb igeragok használata a 18. században is kétségtelenül nyelvjárási jelenség volt. A Sg. 2. alak a kéziratban *-d* nélkül szerepel, a Pl. 3. alakban pedig *-ā* helyett *-o* áll a szó végén. Feltehetőleg mindkét eset hibás lejegyzés következménye.

A perfectum Pl. 2. alak azért problematikus, mert a kéziratban ez a szó jelen idejű Pl. 2. alakként szerepel. Az *-em* perfectumjel miatt a votják ige

csak múlt idejű lehet, amelyről a *-di* személyrag hiányzik, vö. mai nyelvjárási *mīn-ēmdī* 'mentetek'.

A tagadó praesensben a főige ugyanúgy rövidült alakban szerepel a kéziratban, mint az állító alakokban. Az *ug isk(i)* alak szóvégi *i*-je a kéziratból hiányzik, de ez csak lejegyzési hiba lehet, mint ezt a másik tagadó alak mutatja, amelyben megvan a szóvégi magánhangzó.

Az igenevek közül az infinitivus, a participium perfectum és ennek tagadó alakja fordul elő a szójegyzékben. Az infinitivus végződése *-ni* vagy *-nā*: *mīnīnā*: *mīnnine* 'menni', vö. lit. *mīnīni*, *junī*: *jūni* 'inni', vö. lit. *juīni* ~ T M *junī*, *šīnī*: *šīni* 'enni', vö. lit. *šīnī* ~ T M J *šīnī*. Az utóbbi két szó esetében a tövégi *-i*- nélküli alak az eredetibb. Az *-i*- a mássalhangzós tövű igékből analógiás úton került be az irodalmi nyelvi alakokba.

A participium perfectum képzője *-em* (azonos a perfectum jelével) és a vele képzett szavak gyakran főnevesülnek vagy melléknevesülnek, pl. *kulem* 'halott', vö. *kulī-* 'meghal', *kizem* 'vetés, vetett', vö. *kizī-* 'vet', *kužem* 'részeg', vö. *kudžī-* 'berúg, lerészegül'.

A tagadó participium perfectum képzője egy esetben következtethető ki: *sutem* 'éhes, éhező', vö. *šīi-* 'eszik'. Itt a *-tem* képző volta nem kétséges, de a megadott igéből való származtatás hangtanilag problematikus.

2.3. Szókészlet

A szójegyzékben közölt mintegy 300 szó természetesen nem teszi lehetővé az egész 18. századi votják szókészletre érvényes következtetések levonását. Az, hogy milyen szavakat gyűjtöttek össze és ezek közül melyek kerültek be a szójegyzékbe, csak a gyűjtő(k)től és az összeállítótól függött.

A szavak jelentésének vizsgálata azt mutatja, hogy a szójegyzék összeállítója igyekezett a fontos, a mindennapi életben gyakran használt, az alapszókincsbe tartozó szavakat kiválasztani. A szójegyzék szavait olyan jelentésköri csoportokba lehet sorolni, mint: természeti jelenségek, időszámítás, fémek, pénzforgalom, rokonság, testrészek, ruházat, település, lakás, közlekedés, házi- és vadállatok, táplálkozás, növények, színek stb. Szerepelnek ezen kívül fontos igék, határozószók és a számok is.

A votják szavak jelentésének megadása általában pontos, illetve — mivel előre összeállított kérdőívről van szó — a kérdőív egyes pontjaihoz általában a megfelelő votják szó van beírva. Mivel Fischer Vocabulariuma soknyelvű, én a latin szavakat tekintetem mérvadónak és azt tapasztaltam, hogy összesen 26 esetben (ez az összes szó 8,8%-a) áll a szójegyzék votják részében olyan szó, amely jelentését tekintve nem felel meg vagy nem teljesen felel meg az azonos sorszámú latin szónak. Az ilyen esetekre előző cikkemben minden esetben utaltam, ezért itt csak néhány példát említek: *ar čož* 'egy évnyi idő', a kéziratban 'annus/év'; *berdem* 'sírt (Perfectum Sg. 3)', a latin szó 'lacrimo' a latin igék szótári alakja s egyúttal Praesens Sg. 1; *en vera* 'ne beszélj' a latinban 'silere/hallgat' áll, de Fischer jelzi, hogy a votják szó imperativusi alak; *gošti* 'írtam (Imperfectum Sg. 1)', latin 'scribere (Infinitivus)'; *jugit* 'világos' a szó a latin 'lucidus/világos' és tévesen a 'dies/nap' megfelelőjeként is előfordul; *telo* 'szeles' ~ latin 'ventus/szél', vö. votják *tél* 'szél'. A *kizem*: *kisēm* szó latin megfelelőjeként 'satur/jóllakott' szerepel, de a votják *kizem* valójában 'vetés'. A tévedés oka az utóbbi esetben az lehet, hogy a tolmács vagy fordító összekeverte a német 'Saat' és 'satt' szavakat.

Talán nem lesz érdektelen azoknak a szavaknak a felsorolása, amelyek a szójegyzék votják anyagából hiányoznak. Az, hogy egy szó a kéziratból kimaradt, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a 18. századi votják nyelvben sem volt meg. A hiányt más (emberi) tényezők is okozhatták.

A törzsanyagból (összesen 307 szó) hiányzó szavak: villám, füst, parázs, levegő, puszta, arany pénz, áll (fn.), mell, vízi patkány, viza, galamb, bagoly, denevér, fnyó (abies larix), lovagolni, menni, ülsz, ül, ülünk, ültök, ülnek, százezer, millió.

A függelékből (20 szó) hiányzó szavak: vihar, kecskebak, szarvas, kecske, őzbak, sügér, erdei fenyő, cédrus fenyő, fivér, áfonya.

A nevek (24 szó) közül hiányzó szavak: mordvin, tobolszki tatár, cseremis, csuvas, Ob, Irtis, Tavda, vogul, osztják, szamojéd, Bjelaja, Urzsum, Ufa, Csebokszari, Kozmogymjanszk.

Feltűnő, hogy a függelékből és a névanyagból sokkal nagyobb arányban hiányoznak votják adatok, mint a törzsanyagból. Ez a tény arra utal, hogy ezek a szavak talán nem szerepeltek az eredeti kérdőívben, hanem később gyűjtötték őket, vagy véletlenszerűen kerültek feljegyzésre.

Elkészítettem a Fischer-féle votják szóanyag eredet szerinti statisztikáját is (10 táblázat). Minden tőszót csak egyszer (első előfordulásakor)

10. táblázat

A szavak eredet szerinti statisztikája

Uráli, finnugor	103	39,9%
Finn-permi	37	14,3%
Permi	45	
Permi < iráni	9	
Permi < ócsuvas	3	
Permi összesen	57	22,1%
Zürjén jövevényszó	1	0,4%
Csuvas jövevényszó	7	2,7%
Tatár jövevényszó	18	7 %
Orosz jövevényszó	4	1,5%
Onomatopoeitikus	3	1,2%
Ismeretlen eredetű	28	10,9%
Összesen	258	100 %

etimologizáltam, ezért itt kevesebb szó szerepel, mint az alaktani táblázatokban. Számos tőszó ugyanis (összetett és képzett szavakban) többször is előfordul a kéziratban. A bizonytalan vagy vitatott eredetű szavaknál csak az általam legvalószínűbbnek tartott lehetőséget vettem figyelembe.

A táblázatban megadott %-os értékek némi óvatossággal az egész 18. századi szókészletre kiterjeszthetők lennének, főleg akkor, ha összehasonlító statisztikák állnának rendelkezésünkre más 18. századi nyelvemlékek és a mai nyelvjárások anyagából.

CSÚCS SÁNDOR

Rövidítések

- Tepl., Pam. = Т. И. Тепляшина, Памятники удмуртской письменности XVIII века. Москва 1966
- Wichm., Vok. = Yrjö Wichmann, Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen. MSFOu. 36. Helsinki 1915

Die wotjakische Sprache im 18. Jahrhundert

VON SÁNDOR CSÚCS

Autor untersucht das wotjakische Sprachmaterial im Vocabularium von J. E. Fischer. Es wird die in der Wörterliste verwendete Lautbezeichnung für das Wotjakische erläutert (s. Tabellen 1—2., 3—4); über die wotjakische Sprache des 18. Jahrhunderts wird folgendes festgestellt:

- (1) Das Lautsystem entsprach im Wesentlichen dem des modernen Wotjakischen.
- (2) Ähnlich wie in einigen modernen Dialekten waren im Wotjakischen des 18. Jahrhunderts (oder zumindest in einigen Dialekten) die Phoneme *ó* und *ú*, bzw. *ŋ* vorhanden.
- (3) Der für einige Dialekte charakteristische Lautwandel *ǰ* > *ʒ*, *ʃ* war Zeitpunkt, als das Material gesammelt wurde (um 1730) bereits im Gange, jedoch noch nicht abgeschlossen. Anscheinend wurde diese Reduzierung von der Unbetontheit der Silbe ausgelöst.
- (4) Es kann festgestellt werden, daß im 18. Jahrhundert die Verlagerung der Betonung auf die letzte Silbe stattfand. Bei diesem Prozeß spielten die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen eine bedeutende Rolle.